

4641

1884

281.64

Z-367

2010

6-2000

Teoprio Mubury Kasanoby.

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԿՏԱԿ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՀԱՍԱՆ-ՋԱԼԵԱՆՅ

ՏՊԱԳՐԵԼ ԾԱԽԻՔ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒՄ ՏԵՐ ՅԱՊՈՐԵԱՆՅ:

A 3710 1/4

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱԳՐՆ Ի ՎԱՐԳԱՆԵՐՆԵՐ ԵՒ ԸՆԿ

1884

92

2-387

231.69
-36 7
✓

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

146

ԵՒ ԿՏԱԿ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՀԱՍԱՆ-ՋԱԼԱԼԵԱՆՅ

1890
0101

ՏՊԱԳՐԵԱԼ ԾԱԽԻԻՔ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍԻ ՏԵՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆՅ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ՏՊԱՐԱՆ Մ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻ ԵՒ ԸՆԿ.

1884

Ա.

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Սարգիս արքեպիսկոպոսն Հասան-Ջալալեանց, որ իւր գործունէութեամբն արժանացած է համադասիլ ՚ի շարս ժիւր մշակաց Հայաստանեայցս սուրբ եկեղեցւոյ, ծնուած է Պարսկա-Հայաստանի Արտազ (Մաքու) գաւառի, Եղինգ (*) գիւղի մէջ ՚ի թուին Փրկչի 1810:

Նորա ծնողքն իրենց վեց զաւակաց մահուանէն յետոյ կ'ըբերեն Սարգիսը Թաղէոս առաքելոյ մենաստանն եւ կ'նուիրեն Աստուծոյ կրօնաւորելոյ: Բայց փոքր ժամանակէ յետոյ մայրենի ժառանգութիւն ստանալու պատճառաւ, տղան իրենց հետ առնելով կ'գաղթեն Աշոցաց (այժմեան Ալեքսանդրապօլու) գաւառի Պարնի գիւղն, ուր նկատելով նորա բնական հանճարն եւ ուսման հետամտութիւնը՝ Տարօնցի Կարապետ վարժապետի մօտ աշակերտութեան կ'տան: Սորա մօտ հինգ տարի մնալէն յետոյ՝ Սարգիսը կուսանի իւր անտիական հասակին մէջ համարեա բոլոր Աստուածաշունչ սուրբ գիրքն ՚ի բերան եւ:

(*) Այս գիւղի մէջ օթագայեցաւ քաջ սպարապետ Վարդանն ՚ի գնալն իւր ՚ի մեծ պատերազմն:

նորա իմաստներն հրապարակաւ 'ի լուր ժողովրդոց կ'ըստողէ՝ իբրեւ նշան եւ առհաւատցեայ իւր ապագային քաջաքարող վարդապետութեանց:

Այսպէս հայկական լեզուի եւ կրօնի ուսմանց մէջ ըստ բաւականին յառաջագիմելէն վերջը՝ Սարգիսն իւր տասն եւ եօթը տարեկան հասակումը վարժարան կ'ընայ Պարնի գիւղի մէջ, ուր կ'ժողովէ երեսունի չափ աշակերտներ եւ անխոնջ ջանիւ կուսուցանէ նոցա իրենց կրօնն ու մայրենի լեզուն:

Սանահնեցի Առաքել արքեպիսկոպոսն, որոյ վիճակի մէջն էր յայնժամ Պարնի գիւղն, տեսնելով Սարգիս պատանւոյն ուսումնասիրութիւնը՝ նորան դպրութեան աստիճան կ'առնայ:

Սակայն 1826 թուին, այն է Ռուսաց եւ Պարսից մէջ պատերազմը սաստկացած միջոցին, թշնամեաց ասպատակութենէն վախնալով Պարնի գիւղացիք գիշերադէնաց փախստեամբ Լօռի կանցնեն եւ նորա խորաձորերն կապաստանեն: Նոցա հետ կ'փախչի եւ եռանդաւ Սարգիսը իւր աշակերտներովն, զորս ժողովելով մէկ ընդարձակ այրի մէջ՝ կ'շարունակէ աւանդել նոցա իրենց ուսմունքը:

Երբոր Առաքել արքեպիսկոպոսը կ'լքէ Սարգիսի Լօռի գալը՝ կ'կանչէ նորան իւր մօտ Սանահնի եւ 18 ամեայ հասակին մէջ սարկուազ կ'ձեռնադրէ եւ այն հռչակաւոր վանքի ներքին եւ արտաքին կառավարութիւնը նորան կ'յանձնէ, զորպիսի պաշտօնը Սարգիսը կ'շարունակէ մինչեւ ցմահ նոյն իսկ եպիսկոպոսին, այն է 51829 թիւը:

Բարեմիտ սարկաւազիս ուշագրութեան արժանի գործողութիւններէն մէկն է այս միջոցիս Ալամդա-

րեան մեծանուն եւ բազմարդիւն Յարութիւն վարդապետին արած մոտադիւր ծառայութիւնն, որոյ մասին Քնար Հայկական անուանեալ երգարանը (երես 585) այսպէս կ'գրէ. «Երբոր Ներսէսը (կաթողիկոսը) գնաց Բեսարաբիայ, Ալամդարեանը շատ վշտեր կրեց, մինչեւ անգամ բանտարկեալ էր Հազպատ եւ էր հիւսնդ մերձ 'ի մահ: Այս ցաւալի դրութեան մէջ միմիայն Հազպատու ու Սանահնի սարկաւազն գտնուեցաւ, որ գաղտնի գալիս էր եւ սպասաւորում մերձ ի մահ Ալամդարեանին. կարելի է ասել, որ եթէ այս երիտասարդ սարկաւազը չ'լինէր, Յարութիւն վարդապետը պէտք է մեռնէր: Այս սարկաւազը այժմ Սարգիս արքեպիսկոպոս Ջալալեանցն է, էջմիածնայ տեղապահ կաթողիկոսութեան եւ առաջին անգամ Սինօղի մենք ճշմարտութիւնը ծածկելու իրաւունք չ'ունինք:»

Երկայնաբազուկ Արդութեանց Զաքարիայ Սանահնեցի իշխանը՝ նկատելով որ օրըստօրէ Սարգիսը ուսմամբ կ'զարգանայ եւ կամենալով նորա առաջ եկեղեցական զանազան պաշտօնատարութեանց ընդարձակ ասպարէզ բանալ, հետեւեցաւ վարդապետ ձեռնադրել տալու եւ հասաւ իւր փափագանացը. վասն զի Սարգիսը Յովհաննէս կաթողիկոսի հրամանաւ Նամշադնեցի Գրիգոր եպիսկոպոսէն 1830 թուին կուսակրօն քահանայ ձեռնադրեցաւ եւ նոյն միջոցները Սանահնու վիճակի առաջնորդ ու վանքի վանահայր Յարութիւն եպիսկոպոսին աջակից կարգուեցաւ: Այնուհետեւ բազմաջան հոյուլիս համար ազգօգուտ աշխատութեանց ասպարէզ բացուեցաւ Սանահնայ հրաշակաւոր վանքին մէջ, որ երբեմն իւր ականաւոր

վարդապետարանովը, գրականական պայծառութեամբը եւ իւր Աստուածալառ միաբաններովը մեր ազգայնութեան եւ կրօնի ապաստարաններէն մէկն էր դարձած:

Այս ժամանակը կ'ցանկանայ Յարութիւն եպիսկոպոսն Սանահնայ վանքը իւր հնութիւնէն նորոգել եւ նորանոր շինութեամբ պայծառացնել, ուստի կ'յանձնէ այս գործն Սարգիս վարդապետին, որ անխոնջ աշխատութեամբ ամենայն ծանրութիւնները իւր վերայ առնելով քիչ ժամանակէ յետոյ այն սրբանուէր մենաստանն իւր մեռեալ վիճակէն կ'յարուցանէ: Այս աշխատութեանց հետ նաեւ վիճակին գործակատարութիւնն, որ ստանձնուած էր նորան, հաւատարմութեամբ կ'կատարէր մինչեւ 1837 թիւը:

Սարգիսը իւր պաշտօնակատարութեանց համար գիւղերը շրջագայելու ժամանակին տեսաւ, որ ազգին երեխայքը ծաղկէն մեծամեծ հարուածներ կ'ստանան. ուստի հետամուտ եղաւ ծաղկի պատուաստումն սովորեցաւ եւ ժողովրդականաց ծաղկի պատուաստման օգուտները հասկացնելով՝ հարիւրաւոր երեխաներ պատուաստեց, եւ իւր այս ջերմեռանդ ծառայութիւններովն գրաւեց Յովհաննէս կաթողիկոսի ուշադրութիւնը եւ վարձատրեցաւ նորանից 1835 թուին վարդապետական ականակուռ լանջական խաչով:

Այս ժամանակները Սարգիս վարդապետը՝ տեսնելով Ղարաբաղի զեղջ մերազնեայ ժողովրդոց եկեղեցւոյ կարօտութիւնը, նոցա հոգեկան պիտոյքը իւր հանգստութենէն վերադասելով՝ Ղարաբաղու եւ Նամախու բոլոր վիճակներն կ'շրջի, գրամոյց գումար-

ներ կ'ժողովէ, որով նոյն գիւղի հոյակապ եկեղեցւոյ թերի մնացածներն կ'աւարտուին:

Երբոր մեծահամբաւ Կարապետ արքեպիսկոպոսն (նախկին առաջնորդն Կարնոյ) Տփլիս առաջնորդ կ'կարգուի, Սարգիս բարեգովութեան համբաւը լսելով՝ իւր մօտ կ'կանչէ եւ կ'կարգէ Ներսիսեան դպրոցի մէջ կրօնական ուսմանց դասատու եւ նոյն դպրոցի գանձապահ, ուր Սարգիսը իւր անխոնջ ջանասիրութեամբ յաջա իւր մեծաւորաց եւ բարեկամաց սիրելի կ'հանդիսանայ:

Այլորովհետեւ այս միջոցներն Ղարաբաղու նահանգէն ուսումնական բարեյիշատակ Յովսէփ վարդապետի համբաւն Կովկասեան գաւառաց ամէն անկիւնները կ'հրնչուէր, եւ ամէն ուսումնասիրաց սիրտը առնա դիմելու եւ աշակերտելու կ'շարժէր, շարժեց նաեւ Սարգսի ուսումնալառ սիրտը. ուստի 1841 թուին Տրփլիսէն ելլելով դիմեց Ղարաբաղ, եւ Գանձասարու վանից մէջ նոյն Յովսէփ վարդապետի մօտ աշակերտելով՝ Աստուածաբանական եւ հայկական լեզուի ուսմունքը կատարելագործեց, եւ տեղւոյն համաղգայիններէն շատ սիրալիր ընդունելութիւններ գտնելէն յետոյ՝ վերադարձաւ Տփլիս եւ իւր սիրեցեալ Սանահնի վանից վանահայր կարգուեցաւ:

Սոյն մենաստանն հասնելէն յետոյ Սարգիս վարդապետը սկսաւ գրել իւր «ձանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան» երկասիրութեան առաջին հատորն, որոյ մէջ ժամանակին հետառոյզ անգութ ժանիքէն կորզելով վաղեմի Արցախ եւ Գուգարաց նահանգներու աւերակ եւ շէն եկեղեցեաց, վանորէից եւ բաղաքաց արձանագրութիւններն՝ ամփո-

փեաց ՚ի մի նախնեաց այն գեղեցիկ յիշատակարաններն եւ մանրամասն ստորագրութեամբ նկարագրեց նոյն նահանգաց զանազան տեղերն, որ 1842 թուին ՚ի լոյս ընծայեցաւ ՚ի Տփլիս: Թէ այս եւ թէ մանաւանդ սորա երկրորդ հատորը, որ տպագրեցաւ 1858 թուին եւ որոյ մէջ քաջապէս կ'յայտնուի ուսումնասէր հեղինակի հայրենասիրական զգացմունքը եւ հնագիտական ուսմունքը, թէ որչափ պիտանի երկասիրութիւններ են, ամէն հայագէտ ուսողմանականաց յայտնի է:

Ահա այս ճանապարհորդութեան առաջին հատորոյ ընթերցանութեամբն էր, որ ազգավառ հայրապետն Ներսէս՝ դեռ եւս իր Պետերբուրգ եղած ժամանակին, եռանդուն հսկուիս ուսումնասիրութեան շնորհքը տեսնելով, տակաւին անձանթ՝ բայց ՚ի հեռուստ սերտ սիրով կապուեցաւ եւ իւր կաթողիկոսանալէն վերջը ընկալաւ նորան իւր մօտ եւ նորա ձեռքովը բոլոր իւր բարեկարգութիւններն, յառաջ կ'վարէր:

Սարգիս վարդապետը Սանահին վանահայր կարգուած ժամանակին՝ չնայելով որ վանքն ըստ նորոգ կանոնագրութեան եկեղեցեաց Հայոց Ռուսաստանի, զրկուած էր իւր վիճակէն եւ հկամուտներէն, չ'վատեցաւ եւ զանազան շինութեանց ձեռնամուխ եղաւ: Հին ջրաղացը վերանորոգելով՝ մի ալք աղօրի եւս աւելցուց, որով կրկնապատկեց նորանէ վանքին եկած արգիւնքը: Առաջնորդարանի մօտ նոր սենեակներ շինեց միաբանից համար եւ տեսնելով շրջակայ բնակչաց անտանելի տգիտութիւնը՝ ժառանգաւորաց դպրոց բացաւ, ուր բազմաթիւ ձրիավարժ աշակերտ-

ներ ժողովեց եւ սկսաւ կրթել նոցա մայրենի լեզուի եւ այլ ուսմանց մէջ, եւ նոցանէ մի քանիսն իւր միջնորդութեամբ զանազան բարձրագոյն ուսումնարաններ ուղարկեց: Այս մասին կ'գրէ Ներսէս կաթողիկոսն ՚ի 14 յունիսի 1848 ամի կոնսիստորիայի Հայոց Վրաստանի այսպէս. «Շնորհունակ Սարգիս վարդապետն Սանահայ սուրբ Աստուածածին վանաց, որպէս ծոցածին արժանաւոր իւրումն կոչման ուխտի, յայտնելով զիւր վարդապետական կոչումն իւրով սրտեռանդն ցանկութեամբ ազգային բարեաց՝ կարողացեալ է ըստ յաջողելոյն Տեառն տաճարի յիշեալ սրբոյ վանից սկզբնաւորել անդէն զուսումնարան մանկանց Հայոց յամի հազար ութ հարիւր քառասուն եւ հինգ» եւ այլն:

Այս միջոցներէս Լօռուայ գիւղերի մէջ զանազան տեղ ժանտախտ ցաւը կ'սկսի ո'պառնալ: Սարգիս վարդապետն տեսնելով որ ժողովուրդը ծածկութեամբ կ'պահէ այս վնասակար բանը, եւ իմանալով որ այս ախտը օրըստօրէ սաստկանալով կարող է մեծամեծ վնասներ բերել տեղական բնակչաց, կ'աճապարէ Կառավարութեանն իմացնել եւ օգնել այս ցաւոյս առաջն տռներու, որոյ համար կարժանանայ Կառավարութեան կողմանէ շնորհակալութեան եւ սրբոյն Աննայի շքանշանի երրորդ աստիճանին:

1845 թուին Աստուածարեալ հայրապետն Ներսէս Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ կաթողիկոսական պաշտօնն ստանձնած՝ Ռուսաստանէն վերադարձաւ յէջմիածին. բայց աւա՜ղ, Հայաստանեայցս սուրբ եկեղեցւոյ հոգեւոր վարչութիւնն բարեկարգութեան մէջ չ'տեսնելով եւ իւր բարեկարգչական եւ ազգօգուտ

նպատակները կատարելու ընդունակ ոք չ'գտնելով՝ մնացած էր տարակուսանաց մէջ եւ իւր սրտի վիշտը կ'յայտնէր շատերին: Սակայն վերին Տեսչութիւնը, ինչպէս որ զսուրբ Մեսրոպն ընծայեց գործակից եւ օժանդակ սրբոյն Սահակայ, նոյնպէս գոգցես եւ պատրաստած էր զժիր մշակն սրբոյ եկեղեցւոյս զՍարգիս վարդապետն Ջալալեանց՝ ներսէս հայրապետի բարենպատակ կամքերը իրագործելու: Ուստի բարեսէր հայրապետը կանչեց Սանահնայ վանքից Սարգսին եւ յանձնեց նմա բոլոր Ռուսաստանի Հայոց վիճակաց այցելութեան եւ հոգեւոր ատենից գործքերը լիազօր իշխանութեամբ քննելու պաշտօնը: Սարգիս վարդապետը այնպիսի անաչառ արդարութեամբ եւ անձնուրաց մշակութեամբ կատարեց այս իւր ստանձնեալ դժուարին պաշտօնը, որ ներսէսի հրաւառ սիրոյն եւ կատարեալ վստահութեանն արժանացաւ առաւել քան զառաւել:

Բազմաշխատ հսկուիս այս շրջանիս մէջ կատարած ազգաշահ գործողութիւններն բազմաթիւ են. քայց մենք համառօտելով հազորդենք ընթերցողաց մի քանիսը:

ա. Տոկալով բազմամեայ տաժանակիր ճանապարհորդութեան՝ Ռուսաց լայնածաւալ պետութեան ամէն հայաբնակ քաղաքները եւ գիւղերը շրջեցաւ իբրեւ բարեհամբոյր այցելու, եւ ժողովուրդը իմաստուն վարդապետութեամբ եւ հոգեշահ քարոզութեամբ մխիթարեց եւ զարգացոյց յորէնս Աստուածպաշտութեան, որքան կարելի էր:

բ. Ինքն միայն իբրեւ տնօրէն եւ գրագիր անձանձիր հետեւողութեամբ եկեղեցեաց հաշիւները

զննեց եւ զանազան արգեանց աղբիւրներ բացաւ, կորած արգիւնքներէն մինչեւ ութսուն հազար մանէթ գտաւ եւ հասոյց առ սրբազան Ներսէս կաթողիկոսն, եւ եօթանասուն հազար մանէթ եւս ապառիկ թողուց, որ ստացուեցաւ յաւուրս Գէորգ կաթողիկոսի եւ ի գործ արկաւ ի կառուցումն Էջմիածնայ հոյակապ ձեմարանին:

գ. Ղզլար եղած ժամանակին իւր ձեռնարկութեամբ եւ յորդորանօք պատճառ դարձաւ տեղւոյն հոյակապ սուրբ Գէորգայ վանից շինութեան, որ յառաջ եղած է մէկ փոքրիկ փայտեայ անշուք շինուած եւ հազիւ երեք հարիւր մանէթ եկամուտ կ'բերէր, սակայն յետ շինութեան սկսաւ տարին երեք հազար մանէթ արգիւնք բերել:

դ. Քիչնեւ կ'երթայ ուր ներսէս կաթողիկոսին ձեռամբ գնուած եկեղեցւոյ սեպհական ութ հազար քառակուսի սաժեն ընդարձակութեամբ հող կ'գտնէ, որն որ մօտ է եղբր իւր եկեղեցապատկան լինելու իրաւունքը կորուսանելու, եւ նոյն միջոցին բազմաշխատ հայթայթանօք կարողացեր է վերահաստատել նոյն գետնի սեփականութեան իրաւունքը եւ նորա վերայ շինութիւններ կառուցանել, որ եւ այժմ իսկ կ'բերէ վասն սրբոյ Էջմիածնի տարեկան տասն հազար մանէթի չափ արգիւնք, ունենալով ութսունի չափ մեծ եւ փոքր սենեակներ:

ե. Իւր շրջագայութեան ժամանակը տեսնելով ուրեք ուրեք ազգայնոց մոռաւոր եւ բարոյական պակասութիւններն, մանաւանդ ազգային լեզուի եւ գրականութեան ցաւալի կորուստը յանհոգութենէ առաջնորդաց, եւ ցանկալով այսպիսի տեղերի համար

վարժապետներ պատրաստել եւ դպրոցներ բանալ, որով յիշեալ թշուառութեանց կարելի լինի դաման տանել, Ուտիայիներէն, Ղզլարէն, Ղորայէն, Նոր—Արմաւիրէն եւ ուրիշ դոնազան քաղաքներէ տղայք կ'ժողովէ ուսումնառութեան համար եւ Ներսիսեան դպրոցը կ'ուղարկէ, որ այս ժամանակ մեծ յառաջագրւութեան մէջ էր ազգային լեզուի կողմանէ, որոնք աւարտելով ուսումը կ'պիտոյանան իւրեանց հայրենեացը:

զ. Զմիւռնիայի հրդեհէն վտանգաւորուած մերազանց համար տաժանակիր աշխատութեամբ կ'ընթերցող քաղաքներ եւ մեծաքանակ գումար դրամոց կ'ժողովէ, որ 'իձեռն կաթողիկոսի կսւղարկուի անդ:

է. Աստրախանու առաջնորդ Սերուբէ արքեպիսկոպոսն վախճանելով մեծագումար գրամ կ'թողնէ, զորս յափշտակել կուզեն իւր հայ-լուտերական ժառանգներն 'ի վնաս գանձարանի աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի, բայց եկեղեցական շահուց եւ վառաց նախանձախնդիր Սարգիս վարդապետը Ներսէս հայրապետի հրամանաւ Աստրախան կ'հասնի եւ յընթացս կարճ միջոցի մեծաւ հետեւողութեամբ հանգուցեալ եպիսկոպոսի ամենայն գործառնութիւններն կ'զննէ եւ կ'անդեկանայ, որ նոյն գումարը անկասկած վիճակապատկան է: Այս մասին սրբազան հայրապետին կ'ճանուցանէ եւ այն մեծագումար դրամը ազատելով կ'դարձնէ յօգուտ սրբոյ Էջմիածնի, որ կ'ստացուի վեհափառ Գէորգ դ կաթողիկոսի օրերովը, եւ կ'ըննուի Էջմիածնայ ճեմարանը, որպէս վերը գրուեցաւ: Ընդ նմին եւ կ'դարձնէ յօգուտ Էջմիածնի Սերուբէ եպիսկոպոսի Ծինօբան գիւղը:

Սարգիս վարդապետը իւր այս վաստակներովը եւ հաւատարիմ ծառայութեամբը գրուեց Ներսէս կաթողիկոսի ուշագրութիւնը, որպէս վերը յիշեցինք, եւ հզօր աջակից հանդիսացաւ նմա, արժանապէս պսակելով նորա ակնկալութիւնը:

Վեհափառ հայրապետի առաջագրութեամբը Սարգիսն ստացաւ 1850 թուին սրբոյն Աննայի շքանշանի երկրորդ աստիճանը:

Վարդապետիս ծառայութեանց եւ գործոց վերայ լիուրի տեղեկութիւն ստանալ ցանկացողն կարէ կարգաւ Ներսէս կաթողիկոսի գրագրութիւններն եւ կոնդակներն, որոց մի մասն տպագրեցաւ 'ի Կ. Պօլիս եւ որոց մէջ երջանկայիշատակ հայրապետն զՍարգիսը կանուանէ «քրտնաջան, անձանձիր աշխատող, բաղմաջան եւ բարեջան մշակ եկեղեցւոյ, հաւատարիմ Աստուծոյ եւ սրբոյ եկեղեցւոյ Հայաստանի» եւ այլն:

Թէպէտ բաղմաթիւ են նոյն կոնդակներն, զոր գրած է երջանկայիշատակ հայրապետն 'ի զանազան ժամանակս Սարգիս վարդապետի մասին, սակայն նորա համարումն առ հաւատարիմ ծառայն իւր կարէ յայտնի լինել նաեւ նոյն հայրապետի առ փոխարքայն Կովկասու կնեազ Վարանցովն գրեալ կոնդակէն, զոր գրած է 'ի 1851 ամի, Մայիսի 11-ին, համար 137, 'ի պատասխանի գրութեան նորա, որ 'ի 28 Մարտի նոյն ամի, համար 333, յազագս միաւորելոյ վիճակին Բարգուղիմէոսի առաքելոյն ընդ վիճակին պատրիարքարանին Կ. Պօլսոյ, զոր կ'գրէ ըստ այսմ թէ՝ «վասն այսր գործոյ ընկալաք զգիր 'ի պատրիարգէն Կ. Պօլսոյ, որ հարցանէ զկամս իմ առ

այն, որում գեռ չեմք պատասխանեալ ի պատճառս մնալոյ հոգեւոր գործոց Կ. Պօլսոյ վերաբերելոյ առ մեզ ի խանգարման, զոր վասն ուղղելոյ չունիմք զոր ընդունակ հոգեւորական ոչ յեջմիածին, ոչ ի հինգ վիճակս Ռուսաստանի եւ ոչ ի Տաճկաստան, որում մարթ իցէ առնել յանձնարարութիւն՝ բացի Սարգիս վարդապետէն Հասան-Ջալալեանց, որ հրամանաւ մերով առնէ զըննութիւն յԱստրախանու վիճակին եւ սպասեմք գալստեան նորա առ ի առաքել ի Կ. Պօլիս....»

Ներսէս Հայրապետը պիտանացու անձանց յարգը եւ արժանաւորութիւնը քաջ ճանաչող գոյով, Սարգիս վարդապետին իւր քննչական գործառնութեան յետոյ կանչեց էջմիածին, ձեռնագրեց եպիսկոպոս 1855 թուին եւ կարգեց անդամ սինօդին էջմիածնի:

Նշանաւոր են երանելի Հայրապետին այն խօսքերը, որ Սարգիս ձեռնագրութեան ժամանակը իւր սրբաբառն ձեռքը նորա գլխին դնելով, արտասուելից աչօք դէպի երկինքը ականարկելով ու գերահրաշ զգացմամբ լցուելով կ'բացականչէ. «Հոգիդ սուրբ Աստուած, դու հանգի՛ր ի վերայ սորա՝ եւս առաւել զօրացո՛ւ զսա՛, զի սա միայն է յոյս ազգիս:» Այս ջերմեռանդ աղօթքին համեմատ գրած է եղած նաեւ առ Մուրադ-բէյն Մանուկ-բէյեան յՑ-ն մարտի 1855 ամի այսպէս. «Հարազատ մշակն եկեղեցւոյ Հայոց, Սարգիս վարդապետն Ջալալեանց, ողջամբ ժամանեալ առ մեզ....: Յորմէ լուեալ վասն ցանկալեացն մեզ յաղագս Ձերում որպիսութեանց, գոհացաք զԱստուծոյ: Սարգիս վարդապետն բերի վասն եպիսկոպոս

օծելոյ, ըստորում բաց ի նմանէ յայժմեան ժամանակի վասն եկեղեցւոյ Հայոց՝ կամ վասն ազգի եւ կամ վասն էջմիածնի ոչ գոյ բան զնա անձն յուսալի....»

Այս ժամանակները Տփլիսու մէջ սկսան երեւալ զանազան աղմուկներ եւ խռովութիւններ, առաւել Ներսիսեան Ռուսումնարանի վերաբերմամբ եւ Տփլիսու հասարակութեան ողջամիտ անձանց յոյսը Սարգսի խոհականութեան եւ եկեղեցապաշտպան արիութեան վերայ լինելով, ստէպ ստէպ կ'սնդարէին որբազան Հայրապետէն զՍարգիս եպիսկոպոսը Տփլիսու վերայ առաջնորդ կարգել եւ փութով ուղարկել: Սրբազան Հայրապետը կ'նշանակէ զնա առաջնորդ Տփլիսոյ եւ կ'առաջարկէ Տէրութեանը ի հաստատութիւն, եւ սոյն միջոցին կ'գրէ հոգաբարձուաց Ներսիսեան Ռուսումնարանի հետեւեալ կոնդակը:

«Լսելի լինի մեզ լուր անարժան մերում եկեղեցական Ռուսումնարանի, իրրեւ զի յառաջագէմ աշակերտք Ռուսումնարանի անհաւան գոտսին գրութեանց գերարժան հեղինակաց հայոց՝ Գրիգորի Նարեկացւոյ, Ներսիսի Շնորհալւոյ, նա իսկ եւ սաղմոսարանաց Դաւթի եւ այլոց հիմանց եկեղեցւոյ Քրիստոսի հրաշքան Աստուածաբանութեանց, եւս եւ կրօնի կուսական կարգաց, եպիսկոպոսութեանց եւ վարդապետութեանց, եւ այլոց զանազան եկեղեցական կարգադրութեանց՝ եւս եւ աղօթից եւ ճգնաւորական վարուց: Աշտնորոյ խնդրեմ հանձարաւոր ունադրութեամբ գտանել նրբահայեաց, թէ ընդէ՞ր իցեն տարածեցեալ այսպիսի անարժան մերում Ռուսումնարանի չարահամբաւ լուրը: Եւ մեք հոգ կալցուք փութա-

ցուցանել զՍարգիս սրբազան եպիսկոպոսն յազգս
սոսաճողացուցանելոյ զմեզ եւ զԶեզ եւ զամենասուրբ
առաքելական եկեղեցի Հայոց. 'ի 27 օգոստոսի 1855
ամի:» (Տէս Տասնամեայ տեսութիւն Ներսիսեան ու-
սումնարանի 1851—1861, տպագրեալ հրամանաւ
Մատթէոս կաթողիկոսի.)

Այս միջոցիս՝ այն է 1856 թուին Ռուսաց Աղէք-
սանդր ք. Կայսեր թագադրութեան հանգէսը պիտի
կատարուէր Մոսկով քաղաքի մէջ: Ներսէսը իւր ծե-
րութեան պատճառաւ չկարողանալով անձամբ 'ի դի-
մաց ազգին երթալ եւ ներկայ գտնուիլ թագադրու-
թեան հանդիսին, 'ի տեղի իւր ուղարկեց ներկայա-
ցուցիչ ազգին զՍարգիս եպիսկոպոսն, որ որպէս կայ-
սերէն, նոյնպէս եւ Տէրութեան նախարարներէն պա-
տուօք ընդունելէն եւ իւր պաշտօնն ըստ արժանոյն
կատարելէն յետոյ՝ վերադարձաւ 'ի Տփլիս պարգեւա-
տրուած սրբոյն Վլադիմիրի երրորդ աստիճանի շքա-
նշանով:

Երբոր Առտուածաւառ ծերունին Ներսէս՝ տիրա-
կան հօտին անխոնջ հովուապետը, իւր ազգաշահ եւ
քաղմութիւ գործառնութիւններէն յետոյ իւր ցան-
կալի կենաց կէտը լրացնելով՝ փոխուեցաւ առ հով-
ուապետն Քրիստոս, գիտէր Սարգիս եպիսկոպոսը, որ
իւր միակ բարերարի եւ պաշտպանի մահուանէն յե-
տոյ սրբան նեղութեանց եւ թշնամանաց պիտի են-
թարկուի, վասնորոյ կ'ցանկայր առանձնանալ 'ի վանս
Սանահնի, իբրեւ 'ի նաւահատնգիստ խաղաղութեան:
Եւ այս մասին ծանոյց գրութեամբ կաթողիկոսի տե-
ղակալ Առկաս արքեպիսկոպոսին, բայց նոյն սրբա-
զան եպիսկոպոսն փութացաւ ստիպել, որ ազգին ծա-

ռայութենէն չ'խուօսիէ՝ պատասխանելով այսպէս.
«Առաւել քան զԶեզ ո՞վ ունիմ քաղմափորձ 'ի գործս,
վասն որոյ հրաւիրեմ զԶեզ ոչ մեկուսանալ ուրեք,
այլ փութալ եւ ծառայել ազգիս:»

Սարգիսը այս գրութենէն եւ Տփլիսու հասա-
րակութեան անդուլ թախանձանքէն համոզուելով՝
յանձն կառնու մնալ Տփլիս եւ վարել առաջնորդա-
կան ծանրաբեռն պաշտօնը, որով սկսաւ իւր գոր-
ծունէութեան մի նոր շրջանը:

Նախ՝ իւր ուշադրութիւնը դարձրեց Ներսիսեան
ուսումնարանի վերայ եւ կամենալով դադարեցնել
նորա մասին տարածեալ անախորժ տարածայնութիւն-
ներն՝ բարեկարգեց զայն ըստ իւր կարողութեան հա-
մաձայն ցանկութեան հայրապետին Ներսիսի եւ վե-
րոյիշեալ կոնդակի նորին, թէեւ նա այս բարեփո-
խութեանց համար 'ի պաշտօնանկ անձանց եւ կողմ-
նակցաց նոցին զանազան զրպարտութեանց ենթար-
կեցաւ: Այս անբարեխիղճ անձինքն իրենց վրէժխնդրու-
թեան համար աշխատում էին արատաւորել Սարգիսի ա-
նունը՝ քարոզելով ամենայն տեղ թէ նա ուսաստէր է եւ
թշնամի Ներսիսի, այն Ներսիսի որ ներա միակ բարերարն
էր եւ որոյ միակ սիրելին եւ հաւատարիմն էր Սարգիսը,
որպէս վկայում է ինքն Ներսէսը իւր կոնդակներէ մէջ:
Երկրորդ՝ Տփլիսու վիճակի վիրաւիւս հայ Ժողովր-
դաց տգիտութեան դարման անելու նպատակաւ՝ Քու-
թայիս, Իօրի, Թէլաւ եւ ուրիշ տեղեր դպրոցներ բացեց,
որոնք ըստ բաւականին արդիւնքներ ընծայեցին եւ կրն-
ծային մինչեւ յայսօր ազգին՝ տարածելով յիշեալ գա-
ւառների մէջ հայկական լեզուի գիտութիւնը:

Երրորդ՝ Կովկասեան փոխարքային միջնորդեց եւ

յօգուտ եկեղեցւոյ սեպհականացրեց Տփլիսու մէջ
Ներսիսեան դպրոցի մօտ եղած լայնատարած գետինը,
որ մեծ արժողութիւն ունի այժմ եւ որոյ վերայ 'ի
ձեռն հոգաբարձուաց դպրոցին կառուցանել տուաւ
քարուկիր կրպակներ: Այս գետնի վերայ առաջ շի-
նութիւն անելու իրաւունք չկար՝ երկար ժամանակ
վէճի տակ լինելու պատճառաւ, բայց Սարգիս եպիս-
կոպոսի աշխատութիւնը յաղթեց ամէն դժուարու-
թեանց եւ գործը 'ի գլուխ տարաւ: Այս կրպակաց
վարձը, որ քանի մի հազարի կհասնի՝ Ներսիսեան ու-
սումնարանը կստանայ:

Զորորդ՝ Ծիրանաւոր վանից խախտեալ եւ քայ-
քայեալ եկեղեցւոյ աւերակը վերանորոգել տուաւ եւ
'ի պէտս Ներսիսեան դպրոցին հազար մանէթէն ա-
ւելի մի նոր եկամուտ յաւելցուց:

Հինգերորդ՝ Ախալցխայ քաղաքի մէջ տասն կըր-
պակ շինել տուաւ, որ նոցա արդիւնքը 'ի պէտս աղ-
քատաց գործադրուի:

Վեցերորդ՝ Տփլիսու վանքի մայր եկեղեցւոյ ա-
րեւելեան եւ հիւսիսային կողմն կառոյց ամուր եւ
հաստահիմն պարիսպ 'ի մէջ գետոյն, որով խլեց Կուր
գետից մեծաքանակ տարածութիւն գետնի եւ ընդար-
ձակեց եկեղեցւոյ բակը (գաւիթը), որ յոյժ փոքր էր յա-
ռաջ եւ հեռի եկեղեցւոյ պատից միայն երկու գազաչափ:

Յօթներորդ՝ առանց ձեռնամուխ լինելոյ վիճա-
կային արգեանց, Տփլիսու վանքի հնացեալ շէնքերը
վերանորոգեց, եկեղեցւոյ բակը հարթեց եւ ընդար-
ձակեց, բակի խարխուլ եւ անշուք շինութիւնները
վերցրեց եւ կից հին առաջնորդարանին կառոյց նոր
'ի նորոյ այն հոյակապ եւ չքնաղ առաջնորդարանը:

որ այսօր նոյն քաղաքի շքեղ շինուածքներէն մէկն է:

Այսքան արդիւնաւոր աշխատութիւններէն յետոյ
Սարգիս եպիսկոպոսը պատրաստ էր նաեւ այս միջո-
ցին այլ եւ այլ օգուտներ մատակարարել ազգին, բայց
ափսոս, որ հանդիպեցաւ զանազան արգելափե-
ների: Վասն զի երբ ամբարձաւ յաթոռ կաթողիկո-
սութեան Մատթէոս հայրապետն, նա թէ եւ քաջ գի-
տէր Սարգսի ազգօգուտ ծառայութիւններն, թէ եւ
ինքն իսկ իւր աջօքն տեսաւ նորա սխրալի վաստակ-
ները, վիճակի բարեկարգ գրութիւնը, եկեղեցեաց
պայծառութիւնը, դպրոցաց յառաջադիմութիւնը,
բայց հակառակ իւր նախկին համարման եւ դէպի
սու նա ունեցած սիրոյն՝ սկսաւ խեթիւ նայել առ
նա դրդմամբ եւ թելադրութեամբ ոտխայ նորին: Սա
նոյն իսկ Մատթէոսն էր, որ յառաջ կանուանէր զնա
«աչացս լոյս եւ սիրելի եղբայր, ազգասէր եւ հաւատա-
րիմ պաշտօնեայ եկեղեցւոյ» իւր առ նա գրած նամա-
կանեօք, յորոց մինն արժան կ'համարիմք դնել սցստեղ:
«Գերապատիւ Սարգիս Արքեպիսկոպոս ամենա-
հարազատ որդի Հայաստանեայցս սուրբ եկեղեցւոյ,
խնդալ 'ի Տէր:

Զգիր հարազատութեան Ձերոյ գրեալ 'ի 28 յուն-
վարի՝ ընկալայ 'ի 10 մարտի եւ ընթերցեալ զայն՝
զոր ինչ միանգամ 'ի բերկրութիւն սրտից մերոց գը-
րեալ էր անդանօր բանս, ծանեայ ըստ ամենայնի եւ
ուրախ եղէ մեծաւ գոհունակութեամբ սրտի:

Դուք, արժանապատիւ եղբայր, 'ի վաղ ժամա-
նակաց հետէ անտի հօգեծանօթ էք մեզ շնորհօք
հոգւոյն սրբոյ, համբաւ գրասէր, ուսումնասէր եւ
ազգասէր բնաւորութեան Ձերոյ 'ի բազում ամաց

հետէ հոչակ հարեալ յայսոսիկ կողմանո, բազմիցս լուեալ ենք եւ ծանօթաղեալ եւ ուրախ լեալ տարապաղման իմն խնդութեամբ, զի քահանայապետն երկնաւոր ի շնորհս երեսաց սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ ոչ պակաս առնէ գհաւատարիմ պաշտօնատարս եւ զքահանայս եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ, որպիսի էքդ Դուք, եւ աղօթս արարեալ ենք եւ առնեմք անդադար, զի զնմանիս Ձեր Սրբազնութեան մի պակասեցուսցէ, այլ յաւելցուսցէ եւ բազմացուսցէ ի փառս տնուան իւրոյ եւ ի պարծանս սրբոյ գահին, զոր լուսով փառաց իւրոց նկարեաց միածին որդին իբրեւ միմիայն պարծանք ազգիս ի մէջ համօրէն աշխարհի.....

«Ուստի առ յանդորր եւ յապահովի կացուցանել զՁերդ Սրբազնութիւն՝ ոչ դանդաղեցայ գրել առ Ձեզ զայս նամակ ի քաջալերութիւն եւ ի խրախոյս ազգասիրակաւն բարեյօժարութեանց Ձերոց եւ ազգօգուտ բարենպատակ գործողութեանց, եւ ակն ունիմ զի ի գալս մեր առ Ձեզ շնորհիւ Տեառն եւ ողորմութեամբ բարձրելոյն վարձատրէ զմեզ եւ զՁեզ երկնաւոր քահանայապետն մեր Յիսուս շնորհելով զմեծն եւ զբազմագոյնն փոխանակ սակաւուն, զոր ծառայեցաք նմա ի փառս եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ ի 1859 ամի, Մարտի 15, յՕրթագիւղ. Մատթէոս կաթողիկոս»

Մատթէոս կաթողիկոսն առաջին անգամ հասկանալով Սարգսի մեծաջան վաստակները կ'սիրէ եւ կ'պատուէ զնա, առաջադրելով սրբոյն Ստանիսլաւի առաջին աստիճանի շքանշանին, բայց յետոյ ըստ դրդման թշնամեաց, նախանձելոց յաւուրս հայրապետին ներսիսի, կ'մոռանայ նորա արած ծառայութիւններն ազգին։ Չվհատեցաւ Սարգիսը, վասն զի

չունէր ակնկալութիւն եւ փափագ աշխարհէս իւր վաստակոց փոխարինութիւն ստանալ, այլ սկսաւ յառաջ վարել իւր գործունէութիւնը։

Ա. Լաւ գիտենալով, որ մինչեւ եկեղեցւոյ համար բանիբուն եւ ուսումնական ժառանգաւորներ չ'հասնին, անհնարին է նորո խրթնացեալ բարեզարդութիւններն վերանորոգել, վասն որոյ կամեցաւ Տրփխիսու վանաց պարսպին մէջ ժառանգաւորաց դըպրոց կառուցանել, ուր քահանայացուք նախապէս ուսանին ըստ կարգին եկեղեցական արարողութիւններն՝ հանապազորգելով միշտ յեկեղեցի հոգեւորականաց ձեւով զգեստ հագած, եւ ընդ նմին ծանօթանան Աստուածաբանութեան, հայկաբանութեան եւ սուրբ գրոց մեկնութեան հետ եւ ապա արժանաւան բարձրանալ յեկեղեցական աստիճան, որոյ արժանաւոր անձինքներ բազմանան եկեղեցականութեան մէջ։ Այս շինութեան համար, ամենայն ինչ պատրաստ էր եւ ծախքն ապահոված իւր հարուստ եւ առատաձեռն բարեկամաց շնորհիւ, բայց զարմանալի է, զի երբ այս մասին կ'ծառնուցանէ Մատթէոս կաթողիկոսին եւ կ'խնդրէ թոյլտվութիւն, ոչինչ պատասխան չ'ընդունիր։

Բ. Կ'գրէ կաթողիկոսին եւ Եղիազար Կաթնկոսին ձեռօք կուղարկէ, որ թոյլատրէ Տիխիս կրդպակներ շինել ներսիսեան դպրոցի մօտ գտնված մեծատարած գետնի վերայ, որով կարողանայ էջմիածնի համար մի նոր եւ մեծ արդեանց աղբիւր բանալ, եւ ոյս կըպակներ շինութեան համար պարագայք կը պատրաստէ, սակայն կաթողիկոսն այս մասին եւս անպատասխան կ'թողու Սարգսի գրութիւնը, ուստի

եւ պատրաստեալ պարագայքն կիցնան: Կլշտանայ Սարգիս եպիսկոպոսն եւ խնդիր կուղարկէ կաթողիկոսին, որ արձակէ իրան առաջնորդական պաշտօնից, բայց նա չի ընդուներ նորա հրաժարականը եւ կյորդորէ մնալ իւր պաշտօնի մէջ:

Գ. Առաջ երբ որ օտար ազգից մէկը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ծոցը դիմելու լինէր, ընդունելութիւնը տարիներով կ'յետաձգուէր, որով շատերը յուսահատուելով վերստին իրենց կրօնին կ'դառնային. բայց Սարգիս եպիսկոպոսի միջնորդութեամբ Տէրութիւնը փոխեց այս օրէնքը եւ ժամանակը կարճեցրեց երկու կամ երեք եօթնեկի:

Դ. Միջնորդեց փոխարքային Կովկասու եւ այնու Ախալցխայի եկեղեցական յափշտակեալ կալուածները յօգուտ եկեղեցւոյ դարձնել տուաւ, որ հարիւր լիսուն հազար մանէթ աւելի արժողութիւն ունի եւ զոր Կարապետ եպիսկոպոսի ազգականները արգէն տիրած էին:

Սոյն միջոցները, ներսիսեան ուսումնարանի նոր հոգաբարձուքը կ'սկսեն մի կանոն գրել, որուն մէջ Առաջնորդի իրաւունքը ըստ ամենայնի կարճեալ կ'տեսնուէր եւ ուսումնարանի կառավարութիւնը ըստ ամենայն մասանց կ'անցնէր հոգաբարձուաց ձեռքը. իսկ Առաջնորդը, որ գլխաւոր պատասխանատուն է ուսումնարանի բարեկարգութեան համար, կ'մնար առանց իրաւանց եւ ձայնի եւ իբրեւ մինն 'ի հոգաբարձուաց: Սարգիս սրբազանը նայելով 'ի հանգամանս ժամանակին, անհամաձայն կգտնուի այդ կանոնադրութեանը: Եւ հոգաբարձուք տեսնելով որ նա իւր համոզման մէջ հաստատուն կ'մնայ եւ իրենց համո-

ղելուն չի նայեր, առանձին խնդիր կուղարկեն կաթողիկոսին զՍարգիս եպիսկոպոսն առաջնորդութենէ փոխել տալու նպատակաւ, որպէս զի իրենց կանոնը եւ հոճոյքը 'ի գործ դրուի:

Մատթէոս կաթողիկոսը՝ որ մի տարի յառաջ չէր ընդունած Սարգիս եպիսկոպոսի հրաժարականը, այժմ կհրաւիրէ զնա իջմիածին եւ կ'փոխէ Առաջնորդութենէ, չնայելով թախանձագին խնդրանաց ժողովրդոց Տիխիսոյ թողսւլ զնա ինքեանց առաջնորդ:

Սարգիս եպիսկոպոսը կ'մնայ իջմիածին երկու տարի եւ կշարունակէ իւր անդամութիւնը Սինօդի մէջ, բայց այստեղ եւս այս քաջաջան հոյիւս չ'դադարեցաւ իւր գործունէութենէ, ուստի եւ տեսնելով Վաղարշապատայ վաճառանոցի իջմիածնի վանից պարսպի մէջ լինելու անպատեհութիւնը, կսկսի Սինօդի անդամներուն համոզել եւ յորդորել, երբ կաթողիկոսը բացակայ կգտնուէր 'ի Տֆիսիս, որ նոր հոյակապ իջմիածնապատկան մի կարավանսարայ շինուի, եւ սոյն խարխուլ անշուք խրճիթները պարսպի ներսէն վերցուին: Կհամոզուին բոլոր անդամք եւ Սարգիս եպիսկոպոսը կընտրէ պարսպէն դուրս մի յարմար տեղ եւ կշինէ մի գեղեցիկ կարավանոտարայ քառանկիւնի ձեւով 138 սենեկէ բաղկացած, որ առաջինէն եռապատիկ օգուտ կհասցնէ Աթոռին: Մատթէոս կաթողիկոսը իջմիածին վերադառնալով կգովէ այդ շինութիւնը եւ կյայտնէ Սարգսին իւր առ նա սէրը եւ հաճութիւնը:

Սակայն Սարգիս եպիսկոպոսը տեսնելով որ այնտեղ խաղաղութիւն չկայ, կհրաժարուի ամէն պաշտօնէ եւ կ'առանձնանայ իւր սիրեցեալ Սանահնու

մենաստանը ըստ իւր բազմամեայ փափագանաց, ու մէկ տարի մնալէն ետքը՝ դարձեալ իւր աշխոյժը վառ եւ բորբոք լինելով՝ կաթողիկոսէն յայտարարութեամբ կ'իւնդրէ, որ Սանահնայ ժանդարմոսաց ուսումնարանը բարեկարգելոյ եւ ապահովելոյ համար՝ Սանահնայ նոխկին թեմը վանքին վերադարձնեն, որ ուսումնարանը անթերի կառավարել կարողանայ:

Մատթէոս կաթողիկոսը փոխանակ այս առաջարկութիւնը կաարելոյ՝ կհրաւիրէ կոնդակաւ զՍարգիս եպիսկոպոսը եւ կ'իւնդրէ որ Ղարաբաղու վիճակի առաջնորդութիւնը յանձն առնու եւ գնայ այնտեղ, որպէս զի տեղւոյն երկպառակութիւնը, որ օր աւուր կըազմանայր 'ի վնաս ժողովրդոց՝ կարողանայ վերջացնել: Կաթողիկոսը իւր կոնդակի մէջ այս եւս կ'յիշատակէ թէ, եթէ չգնտա Ղարաբաղ, Աստուծոյ մօտ պարտաւոր եւ պատասխանատու կ'լինիս, որովհետեւ նորան քեզ տուած քանքարը ազգի օգտին գործ դրած չես լինի: Սարգիս եպիսկոպոսը կաթողիկոսի հրամանաց հնազանդելով կերթայ Ղարաբաղ, ուր կ'դադարեցնէ ամէն խռովութիւններն ու երկպառակութիւնները:

Այս ժամանակները Մատթէոս կաթողիկոսը կ'վախճանի եւ Սարգիս եպիսկոպոսը մի տարիէն ետքը հրամանաւ Սինօդին կերթայ 'ի Պօլիս հրաւիրակ նորընտիր Գէորգ դ. կաթողիկոսին, ուր եւ Տաճկաց Սուլթանից մէջիդէի երկրորդ աստիճանի շքանշանով պատուեալ կ'վերադառնայ կաթողիկոսի հետ յեջմիածին եւ երեք տարի կաթողիկոսի տեղակալութեան պաշտօն կ'վարէ:

Այս միջոցիս էջմիածնայ լճի եզերքների դիզուած հողը Սարգիսը հաւատար կանէ եւ պ. Վասակեանցի օգնութեամբ ծառուղիք տնկել կտայ անդ 'ի դբօսանա

միաբանից եւ ուխտաւորաց: Այլ եւ Դալմայի առուն, որ 18 վերստ երկայնութիւն ունի եւ պիտի ջրէր էջմիածնապատկան հողերն, կազմելով մէկ առանձին աղբիւր եկամտից Աթոռի համար, մեծ դժուարութեամբ կսկսէ հանել եւ արդէն կիսից աւելի պատրաստ էր, երբ վեհափառը կուղարկէ զՍարգիս եպիսկոպոսը 'ի Պօլիս կարեւոր պաշտօնիւ, եւ առուն մինչեւ ցայսօր կ'մնայ անկատար:

Սարգիս եպիսկոպոսը բուականի ժամանակ կ'մնայ 'ի Պօլիս եւ տեղւոյն համազգայիներէն շատ սիրալիր ընդունելութիւններ գտնելէն յետոյ կերթայ յԵրուսաղէմ եւ յեգիպտոս եւ այնտեղի հայերի, մանաւանդ Նուբար փաշայի, հետ ծանօթութիւն անելէն եւ նոցա սէրը եւ համակրութիւնը վայելելէն յետոյ կրկին կ'վերադառնայ 'ի Պօլիս եւ անտի իւր վիճակը Ղարաբաղ:

Սարգիս եպիսկոպոսն իւր հաւատարիմ եւ անձնանուէր ծառայութեանց համար կ'վարձատրուի 'ի ժամանակս հայրապետութեան Գէորգ կաթողիկոսի սրբոյն Աննայի առաջին աստիճանի շքանշանով եւ սրբոյն Վլադիմիրի երկրորդ աստիճանի շքանշանով:

Սարգիս արքեպիսկոպոսը Պօլսէն վերադառնալէն յետոյ՝ տեսնելով որ Ղարաբաղայ ուսումնարանը մեծ դժուարութիւններ կ'կրէ իւր համար սեպհական տուն չունենալոյ պատճառաւ, եւ անճարացած կ'վարձէ անյարմար տներ եւ կ'վճարէ մեծագումար վարձ, կ'շինէ այնտեղ իւր ծախքով եռայարկ ուսումնարան եւ առաջնորդարան սոյն այս արձանագրութեամբ. «'ի կայսերութեան ամենայն Ռուսաց Աղեքսանդրի բ. եւ 'ի հայրապետութեան ազգիս Հայոց տեառն Գէորգայ դ.

յուսույն Աստուծոյ եւ Սարգիս արքեպիսկոպոս Հ. Զաւա-
եանց ի յիշատակ հոգւոյ իմոյ կառուցի զեռայարկ
ազգային Հոգեւոր դպրոցս եւ զառաջնորդարանս
իմով տաժանակիր աշխատութեամբ եւ արդեամբ, իբրեւ
չնչին նուէր ի հասակի ծերութեանս ի պէտս լուսաւո-
րութեան հայկազն սերնդոց թեմին Ղարաբաղու եւ
ի բնակութիւն առաջնորդաց: Աղաչեմ յիշել յայնմ
աւուր, յորժամ բանք սպառին եւ գործք թագաւորին:
Ի թուին 1872 եւ 'ի Հայոց ՌՅԻԱ»:

Կից ուսումնարանին եւ առաջնորդարանին կ'կա-
ռուցանէ եւ երկյարկեան օրիորդաց ուսումնարան,
բոլորն քարով եւ կրով: Սարգիս եպիսկոպոսը ուսում-
նարանը ապահովելու համար ապառիկ մնացած ան-
յոյս տեղերէ եւ այլ եւ այլ աղբիւրներէ կ'ժողովէ
քսան եւ երկու հազար վեց հարիւր մանէթ, զոր դար-
ձնելով արքունական բանկի բիլէթ (մուրհակ) կ'յան-
ձնէ ուսումնարանի հոգաբարձուաց: Այնուհետեւ կ'ըս-
կսի Գանձասարու վանից գաւթի քայքայեալ տանիքը
վերանորոգել տալ կոփածոյ քարամբ. յետ որոյ ան-
ձամբ անձին Ամսրասու հռչակաւոր վանքը գնալով՝
նորա արտաքին ու ներքին խախտեալ եւ քայքայեալ
տեղերը գժուարաբիրտն աշխատութեամբ կ'նորոգէ.
եւ այս գժուարակիր գործունէութեան մէջ ի դրոտու-
թենէ եւ ի խոնաւութենէ իւր անձն կ'ձգէ անդար-
մանելի տկարութեան մէջ, վասն զի անդ կսաստկա-
նայ իւր յօգուածացաւորութիւնը: Սարգիս եպիսկոպոսը
տեսնելով որ արգէն իւր կեանքը վտանգի մէջ է, ան-
տի կ'մեկնի եւ կ'գայ ի Տփլիս, որպէս զի փոքր ինչ
անգորրութեան մէջ մնալով՝ գոնէ կարողանայ իւր
տկար անձն խնամարկել, ուստի ցաւելով Ղարաբաղայ

ժողովրդոց անհավիւ մնալուն համար, Տփլիսէն յայ-
տարարութեամբ կ'խնդրէ կաթողիկոսին, որ Ղարաբաղ
առաջնորդ ուղարկէ եւ զինքը առաջնորդութեան
պաշտօնէ արձակէ, սակայն Ղարաբաղցիք լսելով որ
իրենց առաջնորդը հրաժարական է տուել, կ'թախան-
ձեն զկաթողիկոսն, որ նորա խնդիրը անկատար թո-
ղու եւ զՍարգիս եպիսկոպոսն եւս կ'հրաւիրեն չ'թո-
ղուլ զիրենք որք եւ անտերունջ, այլ շարունակել իւր
առաջնորդական պաշտօնը: Բայց Սարգիսը ծերացած
եւ անգօրացած լինելով կ'պատասխանէ նոցա օրհնու-
թեան եւ շնորհակալութեան նամակաւ, թէ այլ եւս
ծանր է եւ գժուարին ինձ շարունակել զայդ պաշ-
տօն, եւ ես յանձն առնեմ զՁեզ հովուութեան եր-
կնաւոր Արարչապետին Աստուծոյ:

Յետ որոյ իւր հիւանդ դրութեան մէջ Տփլիսու
կոնսիստորիայէն այսու յայտարարութեամբ իւր վեր-
ջին բազածանաց հասնելու լուծում կ'խնդրէ:

Ի վիճակային կոնսիստորիայն Հայոց Վրաստանի
եւ Իմէրէթի. ի 20 հոկտեմբերի 1876 ամի, № 35,
ի Տփլիս:

Յաւուրս առաջնորդութեան իմոյ ի Տփլիս յետ
կառուցանելոյ իմ զառաջնորդարան տեղւոյս եւ զպա-
րիսպ արեւելեան եւ հիւսիսային կողման եւ յետ մա-
քրելոյ եւ յարգարելոյ զբակ նորին յաւաղելի հնութեանց
եւ վերածելոյ ի բարեզարդութիւն, յաւելի նաեւ զհինգ
հարիւր քառակուսի սաժէն գետին, որով եւ լայնա-
ցուցի զանձուկ եւ զանյարմար դրութիւն պարսպի
Վանաց եկեղեցւոյ քաղաքիս, ի վայելչութիւն նորին.
յետ որոյ մտադիր եղէ կառուցանել ի վերայ յինէն
յաւելեալ գետնոյ 'ի հիւսիսակողմն պարսպի գէորս

սենեակս վասն երթեւեկ հիւրոց. զի եկաւորք կամ
ի Պօլսոյ եւ կամ ի սուրբ Էջմիածնէ մի մնասցեն ան-
պատասպար, որոյ վասն արկի զհիմունս նորին եւ բար-
ձրացուցի սիւնօք մինչեւ ցշորս սաժէն, որք ծած-
կեալ կան այժմ ընդ հողով:

Իսկ այժմ տկարութիւն իմ ըստ վկայելոյ բժըշ-
կաց լինելոց է դժուարաբուժելի եւ երկարատեւ, եւ
ի ձմեռն եղանակի անհնարին բնակելոյ ի ցրտային
տեղիս վասն խոնաւութեան օդոյ, ուստի հարկադրիմ
ի կառուցանել վասն իմ զշորս սենեակս ի սոյն քա-
ղաքի: Բայց առաւել պատշաճ դատեմ կառուցանել
զայնոսիկ սենեակս ի նմին մտադրեալ տեղւոջ ի ծայր
յաւելեալ յինէն գետնոյ, որ անկանի ի խորշ բրգան
Ղազար աւագ քահանայի անուանելոյ, ի պարսպի Վանայ
մայր եկեղեցւոյ, որպէս զի ի կենդանութեան իմում
չունիցիմ զիրաւունս ոչ վաճառելոյ եւ ոչ ի գրաւ
դնելոյ. եւ յետ մահուան իմոյ մնասցէ մշտնջենա-
ւոր սեպհականութիւն հոգեւոր իշխանութեան ի պէ-
տըս երթեւեկ հիւրոց ի դիւրութիւն առաջնորդաց
տեղւոյս վասն ընդունելոյ զհիւրս: Արդ եթէ Ատենիդ
հաճոյ եւ օգտակար թուեսցի, խնդրեմ այժմէն իսկ
կարգ ադրել եւ մեզ հաղորդել, զի եւ մեր ի ձմեռնս
յայսմիկ, եթէ Տէր յաջողեսցէ, պատրաստեսցուք զկա-
րեւոր նիւթս նորին, եւ ի գարնան սկսանել զշինու-
թիւնն:

Սակայն Սրբազան Սինօգր ի ձեռն կոնսիստո-
րիային բացասութիւն արաւ սոյն օգտաւէտ եւ Աս-
տուածահաճոյ առաջարկութեան, յառ որ եւ նորին
Սրբազանութիւնը վշտացեալ գրեց կոնսիստորիային հե-
տեւեալ արժանի ուշադրութեան պատասխանը ի 21

փետրվարի 1877 ամի. համար 2: «.....Եւ այս չէ առա-
ջին նուագ, զի յամենայն Աստուածահաճոյ ձեռնարկս
իմ բազմիցս եւ բազում անգամ հանդիպեալ եմ
անհաճոյ կամաց եւ ընդդիմութեանց, բայց ոչ վհա-
տեալ, դիտելով անշուշտ թէ սոյնպիսի տհաճութիւնք
վասն Աստուածահաճոյ գործոց չեն նոր եւ զարմանալիք,
վասն զի եղեալ են նախ քան դմեղ, լինին եւ այժմ
լինելոց են եւ յապագայն, մի զկնի միոյ յաջորդելով
որպէս եւ վասն այսպեսեաց վայ կարգաց քրիստոս
ասելով. «զի փակէք զգրունս արքայութեան երկնից
առաջի մարդկանց, դուք ոչ մտանէք, եւ որոց մտա-
նենն չ'տայք թոյլ մտանել»:

Այս գրութիւնէն յետոյ իւր բոլոր նպատակը
դարձնելով ընդհանուր ազգի օգտին եւ առանձնա-
նալով Տիխիսի մէջ՝ իւր տկարութեան օրերը անցոյց
իւր որդեգրաց մօտ, որոնք երախտագէտ սրտիւ սի-
րելով զնա՝ պահպանեցին իւրեանց հոգեւոր բազմե-
րախտ հայրը մինչեւ նորա կենաց վախճանը, ջերմե-
ռանդն ծառայութեամբ եւ կարեկցութեամբ: Եւ նա
որպէս հայր որդւովք բերկրեալ ապրելով նոցա մօտ՝
կնքեց իւր փառաւոր եւ անձկաւէտ կեանքը զկնի
երկարատեւ հիւանդութենէն եւ փոխեցաւ յաս-
տեացս ի կեանս յաւիտենից ի 16 հոկտեմբերի 1879
ամի, ի հասակի եօթանասուն ամաց, թողնելով շատ
երախտագէտ սրտեր սգոյ եւ տրտմութեան մէջ եւ
թաղուեցաւ Տիխիսոյ վանաց մայր եկեղեցւոյ բակումը,
յարեւելեան կողմն եկեղեցւոյն, նոյն իսկ գետնի մէջ,
զոր ինքն հանգուցեալն աշխատութեամբ իւրով աւե-
լացրեց Կուր գետի կողմից՝ նախկին բակի փոքրու-
թեան պատճառաւ:

Եւ այսպէս կնքեց իւր կեանքը սրբազան Սարգիս արքեպիսկոպոսը, որ իւր ոիրտն եւ անձն բոլորանուէր ընծայած էր ի ծառայութիւն սրբոյ եկեղեցւոյս Հայոց յընթացս յիսուն եւ երկու ամաց ժամանակի տաժանակիր եւ դառն աշխատանօք, բազմարդիւն գործունէութեամբք եւ Աստուածահաճոյ բարերարութեամբք: Հանգուցելոյ որդեգիրքը եւ բարեկամները՝ ցանկանալով յարգել նորա յիշատակը, կառուցին նորա գերեզմանի վերայ մարմարեայ մահարձան: Եւ սխաղո Սոյն երանելի հոգին, ինչպէս իւր կենդանութեան ժամանակին անձնանուէր ծառայեց ազգիս Հայոց եւ եկեղեցւոյ, նոյնպէս կտմեցաւ որ իւր ծառայութիւնը եւ բարեգործութիւնները շարունակուին նաեւ իւր մահուանէն յետոյ. վասն որոյ մոռանալով իւր չքաւոր ազգականները իւր ունեցած գրամը, զոր յընթացս կենաց իւրոց տնտեսական խնայողութեամբ յետաձգած էր իւր ռոճիկէն, թողուց կտակաւ ի սեպհականութիւն ապագայ սերնդոց ընդհանրութեան ազգիս Հայոց, տալ ի գործադրել վասն ուսումնարանաց ըստ ժամանակին, որոյ կտակի պատճէնը ընդ սմին կ'հրատարակի ի գիտութիւն ազգիս Հայոց:

Մաղաքիայ վարժապետ Պլուզեան:

Յանուն մարդասիրին Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ: Ա. Եւ Սարգիս Արքեպիսկոպոս Հայոց Հասան-Չալալեանց՝ միաբան սրբոյ Վանիցն Էջմիածնի, ծնեալ ի թուականին Փրկչական 1810, յԱրտազ գաւառի ի գիւղն Եղինդ, ծառայեալ եմ ազգիս Հայոց իմովսանն զամս յիսուն, մանաւանդ յաւուրս երջանկայիշատակ Հայրապետին ամենայն Հայոց Տեառն Ներսիս Ե. Աշտարակեցւոյ՝ հոգեւոր ծնողին իմոյ, եւ մինչեւ ցայժմ թէ ի կամաւոր եւ ի բարեպաշտական նուիրանաց եւ թէ ի յաւելուածոց ռոճկիս գանձեալ եմ զքսան եւ հինգ հազար ռուբլիս արծաթոյ, որ գտանի յարքունի Պրիկազն Տփլիսոյ եւ զոր տՀա մատուցանեմ ի սեղան փառաց եւ բարօրութեան ապագայ սերնդեան ազգիս Հայոց Լուսաւորչականաց: Բ. Յանձն առնեմ սիրելի բարեկամացս իմոց՝ Տփլիսեցի ազնուական Աղեքսանդրի Ղազարեան Թահիրեանց եւ ազնուական Պլատոնի Աբէլեան Գուրգէնբէկեանց, եւ ազգականին իմոյ Մխիթարայ Հասան-Չալալեանց, զի ի միասին ընդ որդեգրին իմայ Նիկո-

ղայոսի Տէր-Յակոբեանց զկնի մահուան իմոյ առաքես-
ցեն զիսկական կտակագիրս այս ընդ նմին եւ զմուր-
հակագիրն դրամոց ի ձեմարանն Լազարեանց արեւելեան
լեզուաց՝ որ 'ի Մոսկով, առ ի պահպանել զայն ի գան-
ձարանի ձեմարանին, իսկ զօրինակս նորին առաքես-
ցեն 'ի քաղաքս կամ 'ի վանորայս, ուրանօր կառուցա-
նելոց են ուսումնարանքս այսոքիկ: Գ. Խնամատարու-
թիւն վասն ամբողջութեան դրամագլխոյն եւ պահ-
պանութեան նորա, նոյնպէս եւ տոկոսեացն պատկա-
նի կառավարութեան յիշեալ ձեմարանին, որ պարտի
զդրամագլուխն թողուլ անշարժ ի յիշեալ Պրիկազն
Տփիսիոյ կամ յարքունական բանկն Մոսկուայի հար-
իւր քսան եւ հինգամեայ ժամանակաւ, յորում ժա-
մանակի ըստ այժմեան հաշուոյ դրամագլուխն այն ի
բարդմանէ տոկոսեացն բազմանալ ունի ցտասներկու
միլիօն ռուբլիս արծաթոյ: Եթէ ըստ հանգամանաց
ժամանակին պահանջեսցին ամբ առաւել կամ պակաս
քան զնշանակեալսն յինէն՝ հարկ է տնօրինել ըստ
այնմ, մինչեւ հասցէ դրամագլուխն լրութեան իւրում,
այն է ցերկոտասան միլիօն ռուբլիս արծաթոյ, եւ
այնուհետեւ դրամագլուխն մնացէ 'ի լրութեան եւ
ամբողջութեան իւրում անձեռնմխելի իսպառ, իսկ
'ի նմանէ գոյացեալ տարեկան տոկոսիքն սկսանիցին
գործադրել շարունակ վասն օգտի եւ բարսյական կր-
թութեան զաւակաց ազգիս: Դ. Կառավարութիւն Լա-
զարեանց ձեմարանի պարտ է առնել միշտ առանց
յետաձգութեան զտնօրէնութիւն վասն բարդելոյ յիւ-
րաքանչիւր ամի գտոկոսիսն 'ի վերայ մայր գումարին,
հսկել զի անվտանգ եւ անկորուստ մնասցեն տոկո-
սիքն, եւ երբեմն երբեմն հրատարակել 'ի լրագիրս

զդրութենէ դրամագլխոյն եւ զորքանութենէ տոկոս-
եացն կցելոյ 'ի դրամագլուխն, եւ եթէ հարկաւոր
տեսցէ՝ կարէ փոխադրել զգրամն անգր, ուր առաւել
արդիւնաբեր լիցի աճումն նորին եւ ապահովութիւն
անկասկածելի: Ե. 'ի յրանալ ժամանակին եւ յիրա-
գործիլ Աստուծով խորհրդոյ կտակիս, այն է 'ի հասանել
դրամագլխոյն ցտասներկու միլիօն ռուբլիս արծաթոյ
կառավարութիւն Լազարեանց ձեմարանին թողլով
զդրամագլուխն անշարժ՝ ստանայ յիւրաքանչիւր ամի
գտարեկան տոկոսիս եւ բաժանեալ 'ի քսան եւ չորս հա-
ւասար մասունս, առցէ զերկու մասն յօգուտ ձեմա-
րանի Լազարեանց վասն մշտնջենաւոր պահպանելոյ 'ի
նմա եւ գաստիարակելոյ յանուն իմ գորգեգիրս 'ի
չքաւոր զաւակաց ազգիս, առաւելապէս կողմանցս
Կովկասու: Թիւ որդեգրաց որոշի ըստ հաշուոյ տա-
րեկան ծախուց նոցին եւ արդեանց, զորս ձեմարանն
ունի ստանալ 'ի բաժին իւր: Զմի մասն տացէ Կայ-
սերական Համալսարանին Մոսկուայի վասն մշտնջե-
նաւոր պահպանութեան եւ գաստիարակութեան ի նմա
յանուն իմ զուսանողս 'ի Հայոց ազգէ: Թիւ այսոցիկ
ուսանողաց նոյնպէս որոշի ըստ հաշուոյ տարեկան
ծախուց նոցին եւ արդեանց, զորս Համալսարանն
ունի ստանալ 'ի բաժին իւր: Զերկու մասն տացէ
աթուոյն սրբոյ Էջմիածնի, վասն հիմնելոյ եւ պահ-
պանելոյ 'ի մշտագոյութեան յԱրարատեան նահանգի
յապահօվ եւ 'ի յարմարաւոր տեղւոջ զուսումնարան
ժողովագաւորաց: Զմի մասն տացէ Պատրիարքարա-
նին Կոստանդնուպոլսոյ, վասն հիմնելոյ եւ կառավա-
րելոյ 'ի վասն սրբոյ Աստուածածնի Արմաշու կամ
յայլ յարմարաւոր տեղւոջ զգլխոյ ժառանգաւորաց:

Զերկու մասն տացէ աթուոյն սրբոյ Երուսաղէմի վասն
կառուցանելոյ եւ պահպանելոյ անդ նոյնպէս զու-
սումնարան ժառանգաւորաց: Զմի մասն տացէ Հո-
գեւոր Կոնստանտինոպոլսի կամ Առաջնորդին Տփլիսոյ
վասն հիմնելոյ եւ կառավարելոյ ի վասն սրբոյ Աս-
տուածածնի ՍահաՀնի ժառանգաւորաց զպրոց: Զմի
մասն տացէ քաղաքական կառավարութեան Տփլիսու,
զմի մասն քաղաքական կառավարութեան Երեւանու,
զմի մասն Շուշու, զմի մասն Նուխու, զմի մասն
Ախալցխոյ եւ զմի մասն Ալեքսանդրապոլու, զի հիմ-
նեցեն եւ կառավարեցեն շարունակ յանուն իմ
զազգային ուսումնարանս վասն կրթութեան մանկանց:
Յայտնիկ ազգային ուսումնարանս կարեն դաստի-
արակիլ անխափր ամենեքեան առանց զանազանութեան
ազգի եւ գաւառութեան: Զերկու մասն տացէ ազ-
գային վարչութեան Հայոց Կոստանդնուպոլսոյ, զմի
մասն տացէ ազգային կառավարութեան Հայոց Զմիւռ-
նիոյ, զմի մասն ազգային կառավարութեան Հայոց Կար-
նոյ, զմի մասն ազգային կառավարութեան Վանայ եւ
զմի մասն ազգային կառավարութեան Ունիոյ՝ որ է
Զէյթուն, զի հիմնեցեն եւ կառավարեցեն շարու-
նակ յանուն իմ զազգային ուսումնարանս վասն դաս-
տիարակութեան զաւակաց ազգիս Հայոց: Եւ զմի
մասն տացեն Հոգեւոր իշխանութեան Հայոց Նոր Զու-
ղայու որ յԽալաճան, վասն հիմնելոյ անդ եւ կառա-
վարելոյ յանուն իմ զազգային ուսումնարան ի դաս-
տիարակութիւն զաւակաց ազգիս Հայոց: Զ. Իսկ եթէ
բաժանումն տոկոսեաց յիւրաքանչիւր ամի ծանր
թուեցի կառավարութեան ձեմարանին Տեարց Լա-
զարեանց, կարէ միանգամայն եւ եթ յայտնել իւրա-

քանչիւրոց, զի նոքա կարգեցեն ինքեանց գործա-
կարս եւ ի ձեռն նոցա ստացեն ուղղակի ի բանկէն
յիւրաքանչիւր ամի զնշանակեալ մասն իւրեանց ի
տոկոսեաց: Է. Առարկայք ուսման, ուղղութիւն եւ
նպատակ ուսումնարանաց կառուցելոց յանուն իմ
եւ այլ ամենայն ուսումնական բարեկարգութիւնք
որոշեցին ըստ հանգամանաց ժամանակին եւ հար-
կաւորութեան: Ը. Հարկ է ուսուցանել հիմնաւորա-
պէս զգրաբառ բուն լեզուն ազգիս Հայոց յուսում-
նարանս ժառանգաւորաց: Թ. Զտարեկան հաշիւս
իւրեանց ուսումնարանք պարտին անխափան յիւրա-
քանչիւր ամի գրով հրատարակել ի գիտութիւն ազգիս:
Ժ. Իւրաքանչիւր քաղաք կամ վանք ինքն պարտի հոգ-
տանել, զի ուսումնարանն իւր մնացէ հաստատուն
եւ անխափան, եւ եթէ խափանեցի մի ի նոցանէ,
յայնժամ ծայրագոյն Հայրապետն ամենայն Հայոց
խորհրդակցութեամբ ընդ Սրբազան պատրիարքացն
Հայոց Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպոլսոյ ունի զիրա-
ւունս դարձուցանել զբաժին այնր ուսումնարանի
յայլ քաղաք կամ վանք, ուր հարկաւոր գտցէ գոյու-
թիւն ժառանգաւորաց կամ քաղաքական ուսումնա-
րանի վասն ազգիս Հայոց: ԺԱ. Իւրաքանչիւր ուսում-
նարան կամ դպրոց՝ կառուցեալ յանուն իմ, պարտի
ըստ ներելոյ հանգամանաց եւ արդեանց ընդունել եւ
դաստիարակել ձրիաբար զգիշերօթիկ աշակերտս, բա-
նալ զտպարան, հրատարակել զյրագիր, եւ ի լոյս
ընծայել զգրչամատեանս նախնեաց: ԺԲ. Ի սմին կտա-
կի յիշեալ քսան եւ հինգ հազար ուրբի արծաթ
գրամն, որպէս ի վեր անգր յիշեցաք, գտանի յարքունի
Պրիկազն Տփլիսոյ, իսկ մուրհակն նորին առ որդե-

գիրն իմ Նիկողայոսն Տէր-Յակոբեանց: ԺԳ. Եթէ ձե-
մարանն Լազարեանց հրաժարեցի ընդունել եւ կա-
տարել զկտակս զայս, յայնժամ կտակակատարքն
իմ կարեն տնօրինել եւ յանձնել այլամ հաստատուն
եւ ապահով կառավարութեան զկատարումն կտակիս:
ԺԿ. Զկտակս զայս արարի ահաւասիկ ՚ի կատարեալ
առողջ դատողութեանս եւ յիշողութեանս իմով յո-
ժարակամ ընտրողութեամբս եւ իսկական համոզմամ-
բքս ՚ի սէր ազգիս Հայոց: Իսկ կատարումն գրելոցս ՚ի
սմին շնորհեցէ ինքն բարերարն Աստուած, որ սի-
րողն է ամենայն բարեաց եւ բարերարութեանց. ամէն:
Ըստ յանձնարարութեան Սրբազան Սարգսի Արքեպիս-
կոպոսի Հասան-Չալալեանց արտագրեցի զկտակս զայս
եւ վկայեմ, զի արար նա զայս կտակ յառողջ դատո-
ղութեան իւրում եւ ստորագրեաց յիմում ներկայու-
թեան. Մխիթար Հասան-Չալալեանց: Զկտակս զայս
յօրինեալ գրեցի իմով կատարեալ հաճութեամբ, վասն
որոյ ստորագրեմ իմով իսկական ձեռամբ եւ վաւերա-
ցուցանեմ իմով կնքով Սարգիս Արքեպիսկոպոս Հայոց
Յովհաննիսեան Հասան-Չալալեանց:

ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՔ ՏՊԱԳՐՈՂԻ ԿՏԱԿԻՍ:

1. Կտակս այս հաստատեցաւ ՚ի նահանգական
Գատարանէն Տիխիսոյ ՚ի 28-ն Օգոստոսի 1881 ամի
եւ յանձնեցաւ կառավարութեան Լազարեանց ձե-
մարանի արեւելեան լեզուաց, որ ՚ի Մոսկով, առ ՚ի

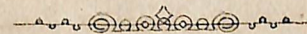
տնօրէնութիւն եւ ՚ի գործադրութիւն: Ընդ նմին
կտակակատարքն հանդուցեալ Սարգիս արքեպիսկո-
պոսի յանձնեցին յիշեալ ձեմարանին եւ զգրամա-
զլուին ՚ի պահպանութիւն եւ յանձնումն նորին
տոկոսեօք: Ըստ վերջին հաշուոյ կառավարութեան
Լազարեանց ձեմարանի, տպելոյ յԱրձագանք ամսո-
գրի 1884 ամի, համար 6, գրամագլուխն ՚ի բարդ-
մանէ տոկոսեացն դարձեալ է առ 1-ն յունվարի 1884
ամի, 32,150 ռուբլի:

2. Ըստ զօրութեան հինգերորդ յօդուածի այսր
կտակի կառավարութիւնն Լազարեանց ձեմարանի
թողլով զգրամագլուխն անշարժ, պարտի ստանալ
շիւրաքանչիւր ամի զտարեկան տոկոսիս եւ բաժա-
նելով ՚ի քսան եւ չորս հաւասար մասունս՝ յանձնել
հաստատութեանց, յիշելոյ ՚ի նմին յօդուածի վասն
հիմնելոյ եւ կառավարելոյ զուսումնարանս. սակայն
արտագրողն կտակիս՝ սխալմամբ թողեալ է ՚ի բաց զեր-
կու մասն յիշեալ 24 մասանց, ուստի եւ չերեւի ՚ի
կտակէս թէ ում պարտի հասանիլ այս 2 մասն: Բայց
որովհետեւ ըստ զօրութեան Բարձրագոյն հաստա-
տեալ կանոնադրութեան եկեղեցւոյ Հայոց (յօդուած
1015, հատոր XI, մասն I օրինաց) գոյք վիճակաւ որ
եպիսկոպոսաց Հայոց յետ մահուան նոցա դառնան
՚ի սեփականութիւն աթոռոյն որոյ էջմիածնի, եթէ
չիցէ. նոցա թողեալ զկտակ յօդուած Աստուածահաճոյ
հաստատութեանց. վասն որոյ սոյն երկու մասն, իբրեւ
մնացեալք առանց կտակելոյ, պարտին երթալ յօդուած
աթոռոյն որոյ էջմիածնի, որպէս եւ Բարձրագոյն
իշխանութիւնն հաստատեաց զայս առաջարկութիւն
կտակակատարաց Սարգիս արքեպիսկոպոսի եւ ՚ի ձեռն

հոգաբարձուի ուսումնական նշանին Մոսկուայի յայտնեաց կառավարութեան Լազարեանց ձեմարանի գրութեամբն իւրով ի 21-էն սեպտեմբերի 1882 ամի, համար 11121:

3. ի գրագրութենէ կառավարութեան Լազարեանց ձեմարանի արեւելեան լեզուաց ընդ կտակահատարս Սարգիս արքեպիսկոպոսի Հասան-Ջալալեանց յայտնի երեւի, թէ ձեմարանն Լազարեանց ըստ թոյլատուութեան Բարձրագոյն իշխանութեան՝ ընդունելով զկտարումն կտակի Սարգիս արքեպիսկոպոսի, արարեալ է զյետագայ կարգագրութիւնս հաստատեալս ի Բարձրագոյն իշխանութենէ: ա. Զխակական կտակագիրն Սարգիս արքեպիսկոպոսի՝ ի պատճառս կարեւորութեան նորին յապագայ ժամանակս, տալ ի պահպանութիւն արքունի գրամատան Մոսկուայի: բ. Զկտակեալ գումարն Սարգիս արքեպիսկոպոսի եւ զտոկոսիս նորին հետզհետէ դարձուցանել ի տոկոսաբեր մուրհակս արքունական գրամատան եւ տալ ի պահպանութիւն նահանգական գանձարանին Մոսկուայի: գ. Կազմել եւ պահել զառանձին հաշիւ կտակեալ գրամոյն Սարգիս եպիսկոպոսի եւ տոկոսեաց նոցին ի նահանգական գանձարանի Մոսկուայի: գ. Որպէս զի կտակեալ գումարն Սարգիս եպիսկոպոսի եւ տոկոսիքն մնասցեն անձեռնմխելի իսպառ ըստ զօրութեան կտակի յընթացս 125 ամաց, ոչ կառավարութիւնն Լազարեանց ձեմարանի, ոչ հաւաաարմատարն նորին եւ ոչ ոք ի հաստատութեանց, յիշերոյ ի կտակի, չունի զիրաւունս ստանալ ի գանձարանէն Մոսկուայի զգրամագրութիւն, կամ զմասն նորին եւ կամ զտոկոսիս, որ եւ իցէ պատճառաւ, այլ Կառա-

վարութիւնն ձեմարանի պարտի առնել յիւրաքանչիւր նուագս զգրաւոր տնօրէնութիւն՝ յանձնելով գանձարանին Մոսկուայի ստանալ եւ բարդել զտոկոսիս ի վերայ գրամագրոյն: ե. Կառավարութիւնն Լազարեանց ձեմարանի պարտաւորի իւրաքանչիւր ամի ի հաշիւ իւր հրատարակել ի լրագիրս զգրութենէ գրամագրոյն եւ զորքանութենէ տոկոսեացն՝ կցելոց ի նա, ի գիտութիւն ազգիս:

4641

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0031725

